

Українською Радянською Соціалістичною Республікою та Угорською Республікою по забезпеченню прав національних меншостей // Політика і час. – 1992. – № 11–12. – С. 28. 12. Сабо Т. Лекція президента Відомства угорців за кордоном в період 1998–2002 років / [www.htmh.hu/paneu.htm](http://www.htmh.hu/paneu.htm). 13. Ткач Д. Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій: Монографія. – К.: МАУП, 2004. – 480 с. 14. Товт М. Визначення поняття „корінний народ” і „національна меншина” у міжнародних документах // Кримські татари: „національна меншина” або „корінний народ”: Матеріали „круглого столу” – К. – 1999. – С. 43–48. 15. Товт М. Проблеми угорської національної меншини в сучасній Україні // Нова політика. – 1997. – № 3. – С. 24 – 27. 16. [www.htmh.hu/bfi0111.htm](http://www.htmh.hu/bfi0111.htm) Відомство у справах угорців за кордоном. 17. Magyarok a világban. Kárpát-medence (Kézikönyv a Kárpát-medencében, Magyarország határain kívül élő magyarságról) / Sorozatfőszerkesztő dr. Kasza Sándor. – Budapest: Ceba Kiadó, 2000. – 803 old. 18. Nemzetközi tudományos konferencia // Kárpáti igazszó. – 2000. – december 2. – Old.1–2. 19. Varjú F. Autonómia akar az emigráns ruszin kormány // Nepszava. – 1993. – június 10. – Old. 2.

УДК 316.66.000.32 (477.75)

**О. Щерба**

Львівський орден Червоної Зірки інститут Сухопутних військ  
імені гетьмана Петра Сагайдачного  
Національного університету “Львівська політехніка”

## **ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОЦЕДУРИ ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАРОДУ**

© Щерба О., 2007

**Проаналізовано ставлення державної влади до питання визначення статусу кримськотатарського населення України. Здійснено спробу проаналізувати процес політичної ідентифікації кримських татар як окремого народу та окреслено деякі шляхи вирішення цієї проблеми.**

**The attitude of state authority to the question of determination of status of Crimean tatars population of Ukraine is analysed. An attempt to analyse a process of political authentication of crimean tatars, as separate peoples is carried out and some ways of decision of this problem are outlined.**

**Актуальність та постановка проблеми.** В Українській державі тривають процеси становлення та розбудови демократичного суспільства. В умовах запізнілого, що є цілком об’єктивним, реагування з боку держави у правовій площині на той чи інший виклик релігійного, етнічного чи політичного характеру, створюються передумови до гострих конфліктних ситуацій. Зрозуміло, що це є однією з загроз національній безпеці України, наприклад таким її елементам, як соціальна безпека, економічна безпека тощо [1, с. 73]. Тому в інтересах держави є запобігання подібним загрозам.

Одним з джерел нестабільності в масштабі усієї України є неповністю вирішене так зване “кримськотатарське питання”. З причин інертності державного керівництва Криму в подоланні колоніального мислення, яке проявляється в нерішучості і нерозважливості рішень, у поступках дестабілізуючим силам, кримські татари, які повернулися на Батьківщину, до цього часу позбавлені чіткого громадянського і правового статусу. Ця обставина підтверджується словами відомого кримськотатарського лідера, народного депутата України Р. Чубарова: “Нам не уникнути

вирішення питання статусу кримськотатарського народу в Україні, оскільки – це цілісний народ, який живе на своїй території, де він сформувався як етнос, і ця територія повністю перебуває у складі держави Україна. За межами України в кримських татар немає ні іншої етнічної території, ні етнічно спорідненої держави” [15, с. 4].

Отже, правове врегулювання місця кримських татар у громадянському суспільстві України сьогодні є актуальним завданням, розв’язання якого дасть змогу зняти напруженість на Українському Півдні і збагатити державний досвід у державницько-орієнтованій співпраці між Києвом і регіонами (краями). У цій праці проводиться обґрунтування одного з аспектів інтеграції кримськотатарського народу в українське громадянське суспільство та способів вирішення його потреб.

**Ступінь вивчення проблеми.** Попри те, що в Україні досить активно проводяться наукові дослідження, семінари, конференції з обговорення проблем взаємовідносин національних меншин та титульної нації, законодавча база, яка регламентує ці процеси, залишається неповноцінною [10; 11]. Праці, зокрема і наукові, є переважно публіцистичного характеру, позбавленого конкретних спланованих та узгоджених практичних кроків щодо вирішення “кримськотатарського питання” [6; 14]. При цьому досвід інших держав у вирішенні міжнаціональних непорозумінь використовуються недостатньо, що частково виправдовується специфікою як кримського регіону, так і вимірами історико-політичного характеру [2–4]. Проте окремі напрацювання міжнародних інституцій в плані забезпечення прав пригнічених народів однозначно посприяли би удосконаленню концептуальних засад демократії та права в Україні та уникненню соціальних, міжнаціональних, релігійних конфліктів [2; 8; 17].

Зважаючи на вищезазначене, автор поставила **за мету** проаналізувати сучасні політичні, правові, соціальні аспекти визначення статусу кримськотатарського населення.

**Виклад основного матеріалу.** Українська держава історично має досвід розв’язання міжнаціональних напружень. Так, ще 9 січня 1918 року Центральною Радою Української Народної Республіки у сфері міжнаціональних відносин був схвалений закон "Про національно-персональну автономію" [14, с. 6]. Цим законом визначалися принципові засади становища національних меншин як невід’ємних компонентів етнонаціональної структури українського суспільства та окреслювалася їхня роль і можливості реалізації їхніх прав на самоврядування.

Високий потенціал легітимної української влади в ефективному врегулюванні національних питань інших народів засвідчили установчі документи і політична діяльність Української головної визвольної ради з 1943 р. За її ініціативи та організаційних рішень у листопаді 1943 р. на Рівненщині пройшла Перша конференція поневолених народів Східної Європи і Азії, яка до появи статутів ООН визначила головним завданням кожного народу мати свою самостійність і самодостатність у національно-державному будівництві. І український визвольний рух практично та дієво засвідчив правомірність такого світогляду: в УПА діяли національні загони, що мали становити основу національних армій. УГВР інформаційно закликала і організаційно сприяла національним визвольним революціям поневолених народів, у створеному згодом Антибільшовицькому блоці народів були представлені, зокрема, й представники кримських татар [7, с. 23].

З відновленням у 1991 р. державної незалежності України та поверненням кримських татар, які були депортовані в роки сталінського тоталітарного режиму, перед українською владою постало питання врегулювання їх статусу. Проблема вирішення статусу кримських татар ускладнювалась надзвичайно сильними проросійськими впливами на Кримському півострові з початку 1990-х. Цей зовнішній чинник утруднював можливість органам державної влади України при вирішенні цієї проблеми, і тому зовнішній чинник не давав змоги українській владі врахувати позитивний досвід урядових установ Української Народної Республіки, гетьманату П. Скоропадського, УГВР.

Розпад СРСР, поява незалежної України, повернення з депортації кримських татар на порядок денний поставили проблему повернення їм правового статусу корінного населення України. Так, вже Другий Курултай (Національні збори) кримськотатарського народу взагалі висунув вимогу

відновлення національної державності. Однак кримськотатарський народ, враховуючи ситуацію, вже в 1993 р. досить зважено підійшов до запитів та потреб і проголосив потребу приведення статусу кримських татар у відповідність до принципів багатьох міжнародних правових документів. Це, зокрема, стосувалось Конвенції Міжнародної організації праці №169 1989 р. “Про корінні народи і народи, які ведуть племінний спосіб життя у незалежних країнах” [17].

У цьому контексті вимог кримських татарів директор Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України академік І. Курас зазначав, що науковці не сумніваються у законності прагнення кримських татарів статусу корінного народу, адже вони, „...як меншість, повинні мати гарантії пропорційного представництва в державних структурах і у владі...” [11, с. 8]. Але необхідно шукати нові форми визначення статусу кримськотатарського народу. В Україні це слід зробити обов’язково, як зазначає відомий український дослідник Я. Дашкевич, оскільки українців і кримських татарів в минулому поєднує багато спільного: це, по-перше, об’єднані дії військового з’єднання армії УНР полковника П. Болбачана і військових формувань кримських татарів проти більшовицьких і білих частин; по-друге, це ініціювання звернень громадських об’єднань Криму до радянської Росії у 1920 році про приєднання Криму до України; по-третє, сталінська політика колишнього СРСР щодо масової депортації (наказ №0079 від 22.06.44); по-четверте, внесок Української РСР в економіку Криму після його приєднання 1954 року до УРСР [14, с. 7].

Вирішення проблем визначення статусу кримських татарів в нашій державі пов’язане з певними труднощами. По-перше, сьогодні немає чіткого уявлення про специфіку ситуації, прав та обов’язків корінних народів і національних меншин, які проживають на території держави. Свідченням цього є прийнята у 1996 р. Конституція України, яка вміщувала у ст. 11, 92 та 119 термін “корінний народ”, але конкретно не вказуючи, які з них проживають в Україні. По-друге, Конституція Автономної Республіки Крим (схвалена Верховною Радою України в грудні 1998 р.) не визнає кримських татарів корінним народом України, а Курултай і Меджліс кримськотатарського народу – представницькими органами кримськотатарського народу [19].

Слід зазначити, що певний пошук шляхів задоволення потреб кримськотатарського народу постійно знаходиться в полі зору українських офіційних властей. Так, Верховна Рада України вже тривалий час розглядає проект закону України “Про реабілітацію та забезпечення прав осіб з числа національних меншин, що зазнали репресій та були депортовані з території України”. Розробники законопроекту, вважають, що кримськотатарське населення намагається здобути собі привілеї „за етнічною ознакою всупереч конституційним нормам”, не визнають статусу “корінний народ”, й стверджують, що в українському законодавстві за представниками національних меншин закріплено право на національно-культурну автономію. Вона, на їх думку, запроваджує адекватний механізм задоволення етнокультурних потреб осіб, що вважають себе представниками національних меншин України. Згідно з законом “Про національні меншини”: “Держава гарантує всім національним меншинам права на національнокультурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідання своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству” [16, с. 325].

Кримські татари, як засвідчує практика, виступають проти визнання за ними статусу національна меншина. Не поділяючи згаданий законопроект, вони визнають себе лише корінним народом. Дискусія навколо визначення статусу кримськотатарського народу в українських політичних колах має свої особливості.

Загальноприйнятими нормами у визначенні поняття національних меншин та корінних народів є такі: „Національною є меншина, що перебуває на третій стадії етнічного ренесансу – політизації та активної участі у політичному житті держави проживання”; „Корінні народи вважаються нащадками тих, хто населяв країну, або географічну область, частиною якої є певна

держава, у період її завоювання чи колонізації, або у період встановлення існуючих державних кордонів; також корінний народ є той, що веде племінний спосіб життя” [13, с. 167].

Що ж стосується поняття “корінний народ”, то їх концепцію у світі почали обговорювати в контексті колоній та територій, контрольованих колоніальними державами, наприкінці XIX століття. В результаті на початку XX ст. сформувалося певне уявлення про “корінне населення”, під яким розуміли “народи, ще не здатні самостійно витримати складні умови сучасного світу” [12, с. 558].

Після Другої світової війни значно активізувались процеси визначення статусу корінних народів. Спочатку в Статуті Організації Об’єднаних Націй від 1945 року йшлося лише про “території, народи яких ще не досягли повного самоврядування” [20]. Згодом з’явилося нове розуміння терміна “народи”: відбувся перехід від “географічної” концепції права до “соціологічної”. Подальший рух на шляху правового регулювання статусу різних народів відображено у “Декларації про принципи міжнародного права стосовно дружніх відносин і співробітництва між державами згідно зі Статутом Організації Об’єднаних Націй”, а також у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 2625(XXV) 1970 року [23]. Саме тоді в міжнародному праві вперше закріпили уявлення про те, що в межах однієї незалежної держави, крім титульного етносу, можуть співіснувати різні “народи”, кожний з яких має право на самовизначення. Згідно з пояснювальною запискою Голови-доповідача ООН, право корінних народів на самовизначення вважається здійсненим, якщо вони через своїх представників реально беруть участь в управлінні демократичною державою і не потерпають від будь-яких перешкод для свого розвитку чи від дискримінації [24].

Подібна міжнародно-правова база створює основу для законодавчого забезпечення пільг та привілеїв кримських татарів в Україні. В контексті цього слід звернути увагу на наявність окремих норм чинного українського законодавства та міжнародного права щодо визначення статусу кримських татарів. Як вже зазначалося вище, поняття “корінні народи” вміщено в Конституції України.

Коли звернутися до Конвенції Міжнародної Організації праці № 169 “Про корінні та племінні народи в незалежних країнах”, то визначення “корінні народи” трактується в ній як: “Народи в незалежних країнах вважаються корінними, якщо вони є нащадками тих, хто населяв країну або певний географічний регіон, до якого належить така країна, на час завоювання, колонізації чи встановлення сучасних державних кордонів, і якщо вони незалежно від свого правового статусу зберегли деякі або всі свої власні економічні, культурні та політичні інституції” [17, с. 256].

Це свідчить про те, що згідно з Конвенцією кримських татарів не можна вважати “корінним народом”, оскільки вони: по-перше, на час відновлення Української держави вказані ознаки корінного народу не були притаманні кримським татарам; по-друге, кримські татари не були колонізовані українцями, а швидше, навпаки, в XIII–XIV ст. у складі монголо-татарського війська вони прийшли на терени України-Руси і осіли на її території.

Відповідно до цього посилання громадських та політичних діячів кримськотатарського народу на згадану Конвенцію у питаннях захисту їх майнових, і насамперед земельних, інтересів є недостатньо обґрунтованим. Більше того, такі вимоги кримських татарів суперечать статті 13 Конституції України, в якій зазначається, що „...земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу ... є об’єктами права власності українського народу” [18]. Поняття “український народ”, як трактується в Конституції, розкривається в політико-державному сенсі: до нього належать усі громадяни України незалежно від національності. Тому гіпотетична поява в законодавстві ще одного суб’єкта права власності на землю – корінного народу – зумовлює неоднозначність рішень і, як наслідок, стимулює проблематичність міжетнічних конфліктів у Криму. Враховуючи існуючі проблеми навколо розподілу земельних ресурсів, стаття 24 Конституції України забороняє пільги і привілеї за національною ознакою, можна констатувати, що це істотно перешкоджає імплементації (ратифікації) вимог Конвенції.

Крім Конвенції МОП №169, визначення статусу “корінні народи” закріплено у “Дослідженні ООН з питання дискримінації корінного населення” (1986 р.) У ньому вказується, що “...корінні спільноти, народи та нації – це ті сектори, які мають історичний зв’язок із суспільствами, що розвинулися на їхній території в добу перед завоюванням чи колонізацією...” [17, с. 257]. Подібне твердження вміщено у висновку робочої групи ООН з питань корінних народів за 1996 р., де пріоритетною ознакою у визначенні дефініції корінних народів посідає “першість у часі щодо заселення і використання тієї чи іншої території” [24].

Якщо зважати на це, то за базовими правовими документами ООН кримських татарів неможливо ідентифікувати як корінний народ.

Невизначеність та дискусійність проблеми визначення статусу кримських татарів змушують активізувати діяльність робочої комісії, яка працює з 1996 року відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 636 від 11 серпня 1995 р. “Про заходи щодо вирішення політико-правових, соціально-економічних та етнічних проблем в Автономній Республіці Крим” [5, с. 8]. Негативним моментом є те, що Комісія до цього часу не забезпечила ухвалення Концепції державної політики України щодо корінних народів і закону про статус кримськотатарського народу. Лише внесення змін до закону України про громадянство України, яким спрощувалась процедура набуття громадянства України кримськими татарами й іншими депортованими народами та їхніми нащадками, є позитивним результатом діяльності вищезгаданої комісії. Прикладом цього може бути схвалений закон „Про відновлення прав осіб, які були насильницькі депортовані за національною ознакою”, проте був ветований попереднім Президентом України. Невирішеність питання змусило представників Меджлісу кримськотатарського народу звернути на це увагу Президента України В. Ющенка і, як наслідок, Секретаріат Президента України вніс новий законопроект стосовно відновлення прав, раніше депортованих за національною ознакою.

На підставі українського досвіду, вирішення кримськотатарського питання та інших проблем, які стосуються національних меншин в Україні, можна зробити висновок: по-перше, необхідно активізувати національний законодавчий процес з метою всебічного обговорення й ухвалення Верховною Радою закону про статус кримськотатарського народу України та Концепції державної політики України щодо корінних народів. В основу правового визначення сторін, опираючись на міжнародно-правову базу, повинен лягти своєрідний Універсал національної єдності, в якому слід закріпити історичну спадковість Криму як української території. Вказана обставина унеможливить пропаганду та антиконституційні спроби окремих політичних партій та громадських організацій України з сепаратистськими намірами. По-друге, сьогодні важливим кроком для покращання ситуації в Криму виступає реальне впровадження рекомендацій, постанов та інших нормативних документів виконавчої влади щодо забезпечення політичних, соціально-економічних та етнокультурних прав кримських татарів як окремої нації, що не має власної державності.

**Висновки.** На сьогоднішній день статус кримськотатарського народу у правовому полі визначається такою категорією: це є народ, який постраждав внаслідок депортації, але татари є громадянами України і трактується національною меншиною. Вказана обставина не задовольняє вимоги кримських татарів, які прагнуть отримати статус корінного народу. Суперечності є сьогодні гострою політико-правовою проблемою державотворчих процесів в Україні та об’єктивно потребує вирішення. Пріоритет у вирішенні цього питання належить структурам вищих органів влади. Державі варто віднайти форму визначення статусу кримськотатарського народу, відмінну від національної меншини і корінного народу водночас.

Сприяючи посиленню процесу інтеграції кримських татарів у громадянське суспільство України, офіційний Київ зможе забезпечити собі надійний захист національних державних інтересів на Кримському півострові. Такий статус, на нашу думку, має передбачувати сприяння на державному рівні розвитку самобутньої кримськотатарської культури, вивченню і впровадженню кримськотатарської мови у сфері освіти та окремі виконавчі органи, визнання кримськотатарського звичаєвого права, уможливлення представництва кримських татар в структурах органів державної влади усіх рівнів. Такий шлях зможе нормалізувати суспільно-політичну ситуацію в Криму,

подолати ще існуючі стереотипи тоталітарного минулого щодо загрози кримських татарів національній безпеці України. Активізуються процеси сприйняття на Півдні України євроатлантичних устремлінь держави, а також буде досягнуто залучення до українськоцентристського інформаційно-економічного простору громадян України з південних і східних її областей.

1. Баланда А. Соціальні фактори національної безпеки України // *Євроатлантикінформ* (наук.-аналіт. бюл.) – 2006. – №5 (11). – С.72–74. 2. Беліцер Н. Міжнародний досвід захисту прав корінних народів// *Кримські студії*. – №2. –2000. – С.29. 3. Беліцер Н. Ще раз до питання про національні меншини в Україні // *Час/Time*. – 1995. – 30 черв. – С. 3. 4. Боурінг Б. “Права корінних народів: огляд міжнародного досвіду”. *Проблеми міграції*. – 1998. – №2(5).– С. 22–33. 5. Вольвач П. “Гордіїв вузол” україномовної освіти у Криму і шляхи його розв’язання // *Кримська світлиця*. – 2007. – №5. – 2 лютого. – С.8–9. 6. Гальченко П. Права національних меншин в Україні: Досвід і перспективи // *Українське слово*. – 1994. – 9 черв. – С.34–36. 7. Гулай В. Національно-політичні пріоритети діяльності Української Повстанської Армії в 1944–1946 рр. // *Вісник Нац. ун-ту „ЛП” “Держава та армія”*. – №572. – 2006. – С.65–68. 8. Євтух В. Досвід вирішення етнонаціональних проблем: концептуальні засади та практичні заходи // *Кримські студії*. – 2004. – С.10–13. 9. Замлинський Т. Національний склад УПА у Другій світовій війні // *Вісник Нац. ун-ту „ЛП” “Держава та армія”*. – №572. – 2006. – С.56–60. 10. Івановський В. До питання розвитку законодавства України про статус національних меншин // *Концепція розвитку законодавства України: Матеріали наук.-практ. конф., травень 1996 р., Київ*. – К., 1996. – С. 152–153. 11. Інформаційний звіт про роботу “круглого столу” з проблем корінних народів України від 2 жовтня 1998 р., Державний Комітет України у справах національностей та міграції. – С.1–14. 12. Мала енциклопедія етносторонності / Під ред. О.І. Римаренка. – К.: Генеза, 1996. – 942 с. 13. Малий етнополітологічний словник / Під ред. О.В. Антонюка. – К.: МАУП, 2005. – 288 с. 14. Славний ювілей історика: інтерв’ю з Ярославом Дашкевичем // *Кримська світлиця*. – 2007. – №11(1300). – 15 березня. – С.6–7. 15. Притула В. Велика політика довкола маленької драми // *Дзеркало тижня*. – 2001. – 20(344). – С.4. 16. Закон України “Про національні меншини в Україні”. Прийнятий 25 черв. 1992 р. № 2494-ХІІ // *Відомості Верховної Ради України*. – 1992. – № 36. – 529 с. 17. Конвенція МОП № 169 “Про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя”: Міжнародні документи з прав людини. – Харків: РВФ “Арсіс, ЛТД”, 2000. – 288 с. 18. Конституція України. Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Із змінами, внесеними законом України від 8 грудня 2004 року №2222-IV. – Київ, 2006. – 122 с. 19. Конституція Автономной Республики Крым. Принята на второй сессии Верховной Рады Автономной Республики Крым 21 октября 1998 г. – Симферополь, 1998. – 45 с. 20. ООН (Статут). Глобалистика: Энциклопедия. – М., 2003. – С.731–734. 21. Соборна Україна (Селіанов В.): корінні народи та національні меншини. Націоналістичний портал. [www.ukrnationalist.org.ua](http://www.ukrnationalist.org.ua). 22. Документ ООН E/CN.4/Sub.2/1993/26/Add.1, C.21-23. [www.un.org/hr/indigenous/guide/index.html](http://www.un.org/hr/indigenous/guide/index.html). 23. Документ ООН A/RES/2625(XXV).-С.151. [www.un.org/hr/indigenous/guide/index.html](http://www.un.org/hr/indigenous/guide/index.html). 24. Discrimination against indigenous peoples (Report of the Working Group) [www.un.org](http://www.un.org).